

PASTORN SOM ANDLIG LEDARE

I spänningen mellan distans och närhet

Petra Carlsson

Att vara pastor eller präst är att vara satt mitt i den andliga gemenskapen men samtidigt något lite utanför – ovanför eller vid sidan av. De mest direkta, hudlösa och ärliga mötena människor emellan sker ofta mellan jämbördiga trossyskon. Att vara pastor är visserligen att leva i vänskap och samtal, men det är också att bära ett ansvar för gemenskapen och att snarare få förtroenden än att själv anförtro sig. Går det då att själv fördjupas i tron, att leva öppet och sökande i den andliga gemenskapen och samtidigt leda den? Eller har Emilia Fogelklou rätt när hon skriver att andligt ledarskap inte passar de djupast religiösa?

Pastorns egen andlighet har på senare tid belysts i empiriska och teologiska studier där livet i församlingen får utgöra grunden för teologisk reflektion. Tone Stangeland Kaufmanns *A New Old Spirituality* baseras på djupintervjuer med präster och utifrån dem skriver Stangeland Kaufmann fram teologi för andliga ledare i dag.¹ Men redan 1990 kom John Pattons *From Ministry to Theology* där Patton ville få oss att vända blicken. Vi tänker ofta att teologisk teori – alltså våra abstrakta föreställningar om tro—omsätts i praktik i vårt församlings- och gudstjänstliv, men vad händer om vi tänker tvärt om?² Vilken teologi framträder om vi börjar i praktiken istället för i teorin? Jonas Idestrom

1 Stangeland Kaufman 2017.

2 Patton 2009.

är den forskare som främst utvecklat ett sådant praktiskt-teologiskt förhållningssätt i Sverige.³

I det här kapitlet vill jag skriva om pastorns andliga liv, men på ett lite annat sätt. Precis som de exempel jag just nämnt handlar mitt bidrag om pastorns roll i församlingens verklighet – det handlar om hur pastorn i sin roll kan bevara och fördjupa sin egen andlighet. Men istället för att hämta kunskap ur intervjuer eller observationer vänder jag mig till tre filosofiskt inspirerade tänkare: Emilia Fogelklou, Martin Buber och Emmanuel Levinas. Alla tre menar att mötet med andra människor är centralt för mötet med Gud. Gemenskapen är alltså viktig för gudsrelationen, men hur kan pastorns möte med församlingen vara ett gudsmöte samtidigt som det förblir ett ansvarstagande ledarskap? Den frågan vill jag ställa till dem.

Ordination är inget för de djupt religiösa

År 1958, det år Svenska kyrkan beslutade att öppna prästämbetet för kvinnor, var Emilia Fogelklou (1878–1972) en viktig röst i den kulturella och kyrkliga debatten i Sverige. Själv ville hon dock inte prästvigas. Hon var den första kvinna som tagit teologie kandidat i Sverige, hon skrev flitigt om tro och andlighet och brukade dessutom predika i olika sammanhang, så varför ville hon inte bli präst? Om inte annat borde det faktum att hon fått läsa teologi i Uppsala mot löfte att som kvinna aldrig vilja vigas till präst ha väckt lusten.

I ett brev (17 nov 1916) till vännen Lydia Wahlström förklarade hon: Det är ”icke av anspråkslöshet jag underlåtit eftertrakta prästämbete utan tvärtom av samma skäl, som gör att en fredsvän icke kan vilja aspirera inom militäryrket”.⁴ De djupast religiösa kan aldrig vilja bli präster, menade hon, eftersom ämbetet är ett hinder för ett andligt möte med världen. I brevet citerade hon sedan en av de första kväkarna, den japanska aktivisten och pacifisten Toyohiko Kagawa: ”Det är helt omöjligt för mig att känna en uppriktig respekt för professionella religiösa ledare. – Religionen är den största av alla konster. Vad som allmänt går under beteckningen konst är fragmentariskt och vädjar bara till sinnena. Religionen ensam är livet självt som konst.”⁵

För Fogelklou innebar andligt liv en speciell närvaro i världen. Andlighet handlade för henne om en radikal omställning av blicken, ett snarast konst-

3 Se Idestrom *et al* 2018.

4 ”Varför Emilia inte ville bli präst: Ur ett brev till Lydia Wahlström den 17 nov 1916” i *Gnosis*, årg 2, nr. 4, 1989, s 124.

5 O a, s 124.

närligt förhållningssätt till livet. Att vara präst såg hon däremot som något helt annat. Att vara präst var att ikläda sig en roll, att ställa sig bredvid sig själv, och att därmed förlora närheten till andra och till verkligheten. Själv strävade hon istället mot att lämna den gamla, distanserade blicken på världen till förmån för en ny: ”[...] för att bringa den nya, vidgade skapelse-uppfattningen, ’världens mystiskt innerliga konstruktion’, till åskådlighet i bild, för att ge meddelsetecken från en gripnenhet inför världen, där *formuppsättningar* ersätter motiven.”⁶

Vad betyder detta märkliga uttalande? Jo, ett andligt skådande handlar för Fogelklou om ett nära och ärligt möte med världen, och för att det ska kunna vara just nära och ärligt behöver det vara ett möte med verkligheten såsom den faktiskt framträder för oss. Inte såsom vi förväntar oss att den *ska* framträda. Det handlar om att se även det vi inte tror att vi ser, det vi inte förväntar oss, liksom det som vi sällan sätter ord på eftersom vårt språk begränsar det vi kallar verklighet till vissa kategorier. Det handlar om att göra världen större, att ”vidga skapelseuppfattningen” genom att inte genast jämföra företeelser eller människor med redan bekanta företeelser eller människor. Att inte genast falla tillbaka till välkända former, normer eller ”motiv”, utan att hålla öppet för att det vi möter faktiskt kan vara helt annorlunda än vi tror, och att detta kräver vår djupa respekt. ”Formuppsättningar får ersätta motiven” i vårt sätt att se på världen.

Det som är välbekant och till synes ”stelnat”, vare sig det är kristna dogmer, församlingsrutiner eller andra människor, rymmer det nya och det som ständigt förändras. Vi behöver bara ställa om blicken för att se det. Varje ”form” har för Fogelklou en inneboende ”strålning” precis på samma sätt som varje människa, i enlighet med kväkarnas övertygelse, bär ett inre ljus. Även de mest rigida dogmer är på samma gång en rörlig verklighet. En människa är aldrig enbart det vi tror, eller ens det hon själv utger sig för att vara – inte ens en präst – utan alltid också i vardande. För att kunna leva ett andligt liv i möten med varje människas inre strålning – i möten med det oväntade, med naturens och tillvarons inre ljus – väljer alltså Fogelklou att inte bli präst. Att vara präst, tänker hon, omöjliggör den sortens varande i världen eftersom prästrollen är just en roll och därför hindrar mig från att dela gemenskapens förvandlande möten. Fogelklou visar därmed hur gemenskapen kan bli en väg till mystik fördjupning, men det är en väg som leder bort från ordination och pastorsroll. Har hon rätt? Är det omöjligt att förena ett djupt andligt liv med ordination?

Att säga Du till världen

I boken *Jag och Du* från 1923 presenterar den judiske tänkaren Martin Buber (1878–1965) några begreppspar som ska komma att bli viktiga för många teologer efter honom, och vi kan känna igen delar av Fogelklous resonemang i Bubers tankar.⁷ Begreppen försöker beskriva två olika sätt att förhålla sig till världen, eller snarare, två sätt att vara i världen. Det första kallar Buber erfarenhet, perception eller ett *Jag–Det*-förhållande till tillvaron, och detta påminner om det distanserade förhållningssätt som Fogelklou menar att pastorstrollen kräver. Här handlar det om att betrakta världen, att analysera, kategorisera och förstå. Det kan handla om ett vetenskapligt förhållningssätt där vi studerar tillvaron för att utöka vår kunskap om hur världen fungerar, men det kan också handla om hur vi förhåller oss till andra, eller om hur vi förhåller oss till den församling vi verkar i. När vi relaterar till församlingen på ett *Jag–Det*-sätt har vi satt på oss glasögon som hjälper oss att se strukturer. Vi noterar till exempel vilka grupper som uppstår i församlingen och kanske funderar vi över varför de uppstår. Vi ser dels de formella grupperna som skapats utifrån olika intressen, men även de informella vänskapsband som påverkar gemenskapen i sin helhet. När pastorn närvarar i församlingen på ett *Jag–Det*-sätt noterar och analyserar hen hur församlingen fungerar som organisation och som organism, det vill säga som levande gemenskap. Att vara ledare handlar om att ta ett övergripande ansvar, att ställa sig lite vid sidan av för att kunna erbjuda ett vidare perspektiv när konflikter uppstår eller när gemenskapen kör fast i gamla hjulspår. Pastorns roll är att se det längre perspektivet och att kanske uppmuntra aktiva medlemmar till fortbildning eller fördjupning för att gemenskapen som helhet ska komma vidare och förbli just en levande gemenskap. *Jag–Det*-perspektivet är viktigt, och i de flesta organisationer begränsas ledarens roll till just detta perspektiv. Att förhålla sig med viss analytisk distans förväntas av en professionell ledare.

Men för Martin Buber är det inte *Jag–Det*-perspektivet som leder till Gud. Precis som Fogelklou menar Buber att det finns ett annat sätt att betrakta världen, och att det är det andra sättet som leder till andlig fördjupning. Det finns ett annat sätt att vara i världen, menar han, och detta förhållningssätt handlar alltså inte perception eller om att *erfara* tillvaron, utan om att *möta* den. Möte eller *Jag–Du* kallar Buber detta förhållningssätt. I ett *Jag–Dumöte* står vi inte längre på avstånd och analyserar, kategoriserar och försöker förstå

7 Buber 2001.

utan går istället in i relation. Tillsammans med det vi möter deltar vi i tillvaron samtidigt som både vi och den/det/dem vi möter förvandlas av relationen. Det *Du* vi här möter kan inte beskrivas utifrån vissa kategorier eller kvaliteter utan kan endast erfaras i sin helhet. Det vi möter här är inte en punkt i tiden och rummet, menar Buber. Vi möter istället ett *Du* som vore det hela universum, som funnes hela tillvaron i och endast i och genom detta *Du*, här och nu. Det kan låta ogripbart och esoteriskt, men det Buber beskriver är egentligen inte så konstigt. I våra liv rör vi oss ständigt mellan båda dessa sätt att vara i relation till andra, men även i vår relation till ting och till naturen. Å ena sidan kan vi ta ett steg åt sidan och analysera (Jag–Det) å andra sidan är vi bara närvarande på ett oreflekterat plan (Jag–Du).

När vi förhåller oss till församlingen på ett Jag–Du-sätt är vi närvarande i vår kroppslighet och andliga omedelbarhet. Här är vi inte analyserande utan mer direkt närvarande och därmed också mer öppna för påverkan från det vi möter. Vi kan tänka oss stunder när kaffesuget tar över och det formella mötet avslutas trots att alla frågor inte hanns med, och ett annat möte tar vid, ett där vi kliver ur våra formella roller. Eller mötet med en annan församlingsmedlem, kanske vaknade ni båda alldeles för tidigt, kunde inte somna om, valde att gå till kyrkan långt innan ni behövde vara där, ett ordlöst samförstånd knyter ett osynligt band, nu och framöver. Vi kan tänka på stunder då föremålen i kyrksalen inte hanteras som pedagogiska verktyg eller symboliska ting utan mer som ett *Du* – den där träskulpturen som alltid stått på altaret, som så många gudstjänstminnen är förknippade med. Kanske har du aldrig på allvar tittat på den förut. Du tar den i handen, känner dess tyngd och det mjuka träet mot handflatan, du ser den som för första gången, vem har snidat den, vem köpte den? Men så vaknar du till, vad håller du på med? Du skulle ju ställa i ordning kyrksalen och förbereda inför gudstjänsten och här står du med en gammal träfigur i handen och bara drömmar. Nej, åter till yrkesrollen. Åter till Jag–Det-perspektivet. Eller?

Buber menar att våra samhällen i dag främst är strukturerade utifrån Jag–Det-perspektivet, och det gäller inte enbart de formella och professionella sammanhangen. Även i våra privata relationer förväntas vi kunna analysera, kategorisera och ställa oss vid sidan av. I en god relation, tänker vi, har vi förmåga att förstå den andre, att sätta oss in i hans situation utifrån den kunskap vi har och därmed agera med klokskap och gott omdöme. Men detta är, återigen, bara ett av våra sätt att förhålla oss till andra, och inte det sätt som på allvar leder till ett ömsesidigt förvandlande möte. Ett liv levt enbart på Jag–Det-nivån blir ett liv i tomhet, menar Buber. Det blir ett liv i ensamhet

och i existentiell brist. Vi behöver båda förhållningssätten, och våra relationer behöver pendla mellan båda dessa nivåer för att bli meningsfulla. Buber betonar alltså att vi behöver både ock, och här finns en öppning för att hitta vägar till andlig fördjupning även för den som är satt att leda och ha ansvar.

Att vara professionell som pastor kan utifrån Bubers resonemang handla om att ibland vara snarast oproffsig, och här skiljer sig det andliga ledarskapet från andra ledarskap. I många verksamheter kan Jag-Du-relationer verka på alla nivåer utom just på chefsnivå –chefen får ha vänner och relationer utanför jobbet, på jobbet är hen chef och ska befinna sig på Jag-Det-nivån. Men detta gäller inte på något enkelt vis för pastorn. En pastor är satt att vara ledare i en andlig gemenskap och andlig gemenskap, menar Buber, är beroende av Jag-Du-möten, för Jag-Du möten handlar också om möten med Gud.

Efter att först ha talat om dessa båda förhållningssätt som mellanmännsliga företeelser går Buber över till att tala om människans relation till ett gudsomligt Du. Detta möte, menar Buber, är förvandlande, och det kommer att leda till att vi möter världen och andra människor mer som ett Du än som ett Det. Vi kan själva bidra till att ett sådant möte uppstår även om vi inte själva kan få det att ske. Vi kan förbereda oss genom att göra oss medvetna om att vi har både erfarenhetsnivån (Jag-Det) och mötesnivån (Jag-Du) inom oss. Vi kan bli medvetna om att varje möte rymmer något mer än det vi beskriver ur ett Jag-Det-perspektiv, och att detta ”mer” ofta är det som blir bestående, som skapar mening och en känsla av sann tillhörighet och gemenskap. Detta ”mer” är mötet med Gud, det är vad Buber också talar om som absolut relation. När vi fått detta möte och sett att det Du vi här möter är Gud, kommer vi att känna igen Gud i världen. Tillvaron blir sakramental, en ständig närvaro av Du i varje människa vi möter och i varje ting, i varje djur och växt. Däremot, så länge vi tror att vi som andliga ledare är proffsiga när vi enbart rör oss på Jag-Det-nivån, då riskerar vi att tömma både oss själva och församlingen på just andligt ledarskap. Jag-Du-möten behövs alltså även för en pastor och därmed behöver pastorns kalender rymma tid som inte är formell mötestid eller tillägnad specifik planering eller förberedelse. Kalendern bör rymma Jag-Du-tid där pastorn ser ut genom fönstret, petar i gruset framför kyrkporten, tar en solskenspromenad med en församlingsmedlem. Det är att vara proffsig som andlig ledare. Kalendern ska inte enbart fyllas av Jag-Du-tid, men den ska också rymma Jag-Du-tid. En andlig människa, menar Buber, ska oftare säga Du *till* världen än Det *om* världen.

Ansvariga möten

Att vara proffsig som andlig ledare innebär alltså att ibland vara oproffsig – för den egna andlighetens skull. Men kan inte ett sådant påstående vara direkt olämpligt? Vi vet att många pastorer har missbrukat förtroenden och medvetet eller omedvetet uppfattat behov av tröst som längtan efter annan närhet. Jag-Du-möten med församlingsmedlemmar, kan de inte lätt gå över styr? Så länge det handlar om ett möte med en träskulptur är det väl okej, men pastorer som överträder gränser får aldrig handla om att utnyttja den egna maktpositionen i relation till församlingens medlemmar. En annan judisk tänkare, Emmanuel Levinas (1906-1995), understryker just det moraliska och etiska ansvar som mötet med andra väcker.

För Levinas väcks vårt etiska ansvar i möten ansikte mot ansikte. Vi förstår djupet av vad det är att vara människa först när den andre möter oss som ett ansikte, menar han. Där uppstår ett möte mellan det egna och den andre. I boken *Totalitet och oändlighet*, 1961, kan vi känna igen tankestrukturen från Buber, men här kompletteras den med en tydlig etisk medvetenhet.⁸ Levinas ställer begreppet *oändlighet* mot *totalitet* och menar att ödmjukhet ständigt måste finnas med i vårt möte med den andre. Den som möter den andre som en totalitet tror sig kunna se helheten, tror sig kunna definiera och slutgiltigt förstå de människor hen möter. Men därmed reduceras den andre, menar Levinas, till något som blir en del av det egna – till något redan bekant, för att tala med Fogelklou. Kunskapen blir därmed ett sätt att härska över världen och världen tillåts inte överraska medvetandet. Förhållandet till den andre blir på så sätt underordnat förhållandet till den bekanta världen som betraktaren redan tror sig känna och därmed äger. Världen och människorna upplevs inte utifrån sina unika egenskaper utan utifrån det förutfattade, det kända, och då, menar Levinas, ges fritt spelrum för viljan till makt. Om jag redan tror mig veta vad den andre vill, eller kanske till och med vad hen behöver men själv inte har förstått, då kan jag också ta mig rätten att bestämma över andra. Så långt totalitetstänkandet, det vill säga det tänkande som tror sig kunna se helheten och förstå den. Alternativet för Levinas är att istället för totalitet tänka oändlighet. Det oändliga är för Levinas en Annanhet som inte kan bli tänkt, som inte kan kontrolleras, fullt ut förstås och därför inte heller utplånas. Den andre är en annan Frihet som jag inte har makt över eller kan behärska. Och jag kan bara möta detta radikalt Andra ansikte mot ansikte.

8 Levinas 1979.

Bubers pendlande mellan Jag–Det och Jag–Du kan alltså kompletteras av Levinas föreställning om totalitet kontra oändlighet. I Jag–Det-perspektivet kan vi se strukturer och helheter, totaliteter, och detta behöver vi göra. Vi är inte ansvarstagande som ledare om vi inte försöker analysera församlingen som helhet för att därigenom kunna staka ut möjliga vägar framåt. Men andlighetens fördjupning finner vi främst i Jag–Du-perspektivet, i möten som inte handlar om analys och förståelse utan om just mötet som sådant. Jag–Du-möten innefattar därmed att vi stiger ut ur ledarrollen såsom vi ofta föreställer oss den – som den ansvarstagande och den som förenar inifrånperspektivet med ett utifrånperspektiv. Att kliva ur ledarrollen genom att lämna Jag–Det-perspektivet innebär dock inte att öppna för oetiska nära relationer till församlingen. Levinas påminner oss om att Jag–Du-mötet handlar om mötet med en oändlighet, med en annan frihet som jag inte har makt över. I mötet med den andre påminns jag om mitt etiska ansvar mot den jag möter, liksom om mitt ansvar mot världens alla Du. Jag påminns om den oändlighetsskapelsen rymmer, och därmed om mitt ekologiska såväl som mitt sociala ansvar. Att leva i andlig fördjupning handlar därför, återigen, om att säga Du till världen.

Slutord

Så vad är pastorns roll i den andliga gemenskapen? Inledningsvis konstaterade vi att pastorn förväntas vara en del av men också stå lite utanför gemenskapen. Pastorn *får* förtroenden oftare än hen *ger* förtroenden. Jo, det stämmer fortfarande. Pastorn behöver bevara ett helhetsperspektiv där gemenskapen analyseras och förstås, pastorn behöver bevara ett Jag–Det-perspektiv på församlingsgemenskapen. Men pastorn är inte en professionell andlig ledare om hen enbart utför sina uppgifter på Jag–Det-nivån. För att bidra till en fördjupande andlig miljö behöver pastorn lägga in tid i kalendern för möten med det oändliga, för en stilla stund i dörrposten, för ineffektiva grubblerier i kyrksalen och för planlöst lövkrattande med vännerna i församlingen. Inte för att kliva ur sitt ansvar gentemot sina medmänniskor utan för att öppna sig för ett andligt förhållningssätt till världen. Jag tror att Fogelklou har en poäng när hon pekar på riskerna med ett professionellt andligt liv – det finns en risk att livet levs med större distans för den som är satt att leda. Men Buber påminner oss om att det handlar om balans, och om medvetenhet om vikten av att ha tid att möta ett Du. Med en sådan balans tror jag därför att även djupt religiösa kan vara pastorer, Gud ske lov.

Litteratur

- Buber, Martin, *Jag och Du*. Stockholm: Dualis, 2001.
- Gnosis: Tidskrift för en andlig kultur* 2, 1989, nr 4: "Emilia Fogelklous verklighet-supptäckt".
- Fogelklou, Emilia, *Form och strålning*. Stockholm: Bonniers, 1958.
- Ideström, Jonas & Christian Scharen & Tone Stangeland Kaufman, red, *What Really Matters. Scandinavian Perspectives on Ecclesiology and Ethnography*. London: Pickwick Publications, 2018.
- Levinas, Emmanuel, *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. London: Kluwer Academic Publishers, 1979.
- Patton, John H., *From Ministry to Theology: Pastoral Action & Reflection*. New York: Wipf & Stock Publications, 2009.
- Stangeland Kaufman, Tone, *A New Old Spirituality: A Qualitative Study of Clergy Spirituality in the Nordic Context*. London: Pickwick Publications, 2017.